

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLOGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulafirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztés a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszja az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLJANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjárás kori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bős fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádméntén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÓNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÁT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistól Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendőös Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?

SZENDE LÁSZLÓ*

Az úgynevezett csajági kereszt 1864. december 22-én került a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába (1-2. kép). A leltárkönyvi bejegyzés tömören ismerteti a tárgyat, kitérve a szerzeményezés körülményeire:

„Sárga réz lemez kereszt, melynek közepén szinte sárga rézből öntött megfeszített Jézus, négy végén sárga rézből öntött szentek láthatók. Ezen kereszt egy üres nyakú, horpadozott sárga réz gömbbe van bedugva. A kereszt hátulján angyal, fénykörös fejű bárány, fénykörös fejű galamb, és nyílt szárnyú, négylábú két állat van vésve. Pribék István veszprémi kanonok ajándoka, beküldé: Rómer Flóris tanácsos.”¹

A szakirodalom megállapítása szerint a 13. század első felére keltezhető tárgy a középkori bronzművesség egyik igen érdekes darabja. Lovag Zsuzsa arra hívta fel a figyelmet, hogy „mind a korpusz, mind a kereszt különös formája egyedülálló az európai és a magyarországi kereszttek között. A korpusz nagyon távolról emlékeztet a Rajna-vidékiekre, de durvább és [...] absztraktabb megfogalmazásban.”²

Amint a leltárkönyvi bejegyzésből kitűnik, a tárgy bekerülése Rómer Flórisnak köszönhető. A tudós szerzetes 1869-ben vette át az Érem- és Régiségtár vezetését,³ de már azt megelőzően is jó kapcsolatot ápolt a Magyar Nemzeti Múzeummal, számos tárgy az ő közvetítésével került az intézménybe, így a csajági kereszt is ebbe a körbe sorolható. A lelet valamikor 1864 körül kerülhetett Rómer látókörébe. Az Archaeologiai Közlemények hasábjain közzétett rövid beszámolója alapján a tárgyra a Veszprém megyei Csajág határában, erdejének tagosítása alkalmával, árokásás során bukkantak több fegyverrel együtt.⁴ A leltárkönyvi

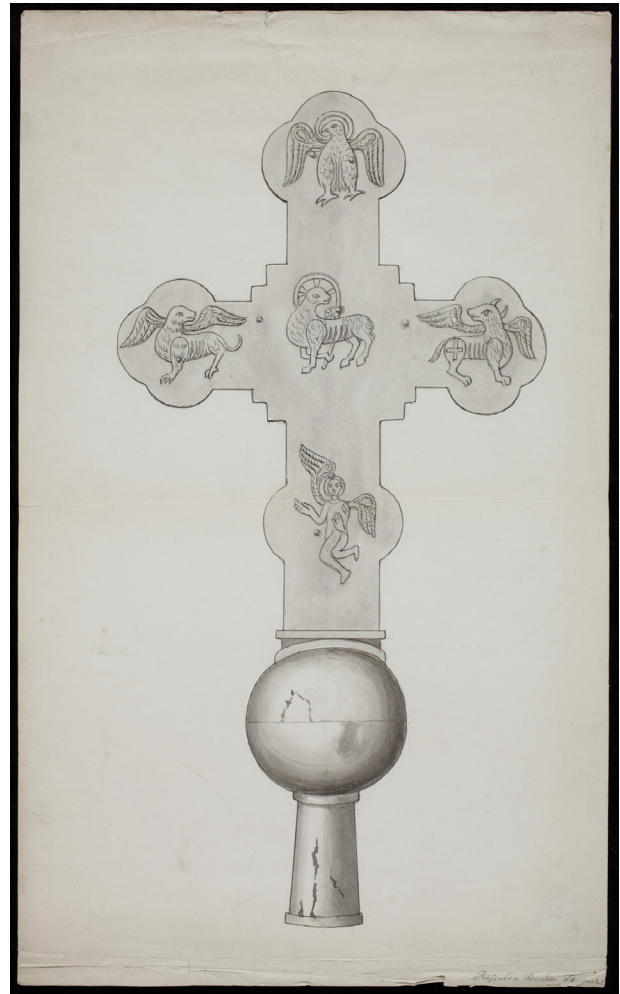
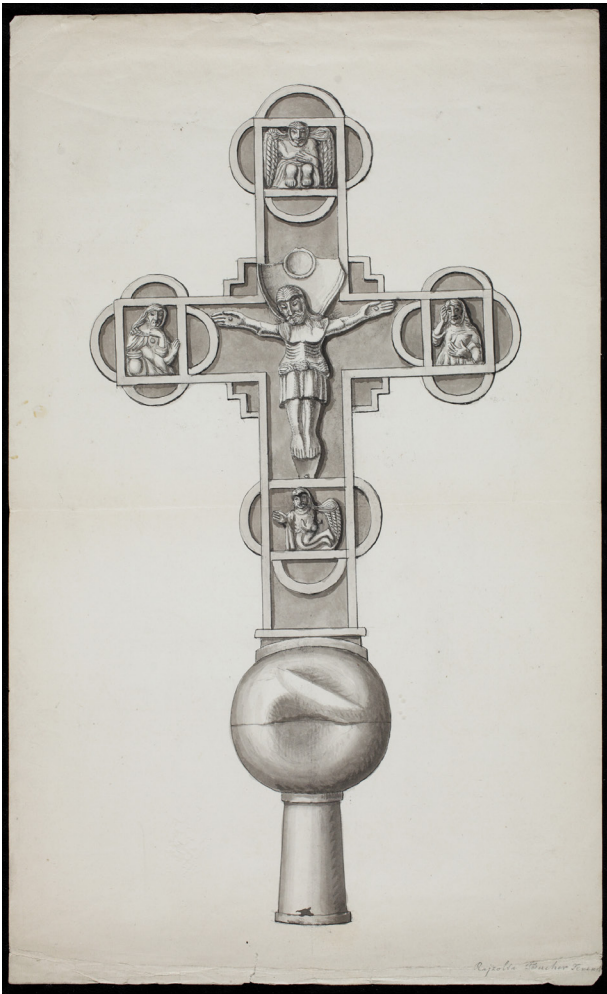
bejegyzésben említett ajándékozó, Pribék István kanonok⁵ néhány évvel később egyéb, a római korból származó, ságvári (Somogy megye) tárgyat is adományozott a Nemzeti Múzeumnak.⁶

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Rómer-hagyaték egyik dokumentuma alapján úgy tűnik, hogy a neves tudóst foglalkoztathatta a tárgy, legalábbis a papírra vetett néhány gondolat erre utal.⁷ Sajnos ezek a lelőhellyel kapcsolatban nem tartalmaznak új információkat, bár az kiderült, hogy a kereszt „Veszprém városának Csatár nevű szőlőhegyi kápolnájában – régisége által tűnt föl” Rómer szemeinek.⁸ A Csatár-hegyi kápolna alapítása Noripl Hilarion remete nevéhez fűződik, az épület 1767-ben készült el. A kápolna számára megszerezték a Szent Kereszt egy darabját, és az ereklyének köszönhetően a hely népszerű lett a búcsújárók körében.⁹ A forrásokból nem derül ki, hogy Rómer pontosan mikor járhatott a kegyhelyen.¹⁰

Az Archaeologiai Közleményekben Rómer „sz[ent] menetek alkalmával előhordatni szokott kereszt”-ként határozta meg a tárgy szerepét, de felmerült benne egy másik funkció is. A kereszttel együtt előkerült fegyverek miatt úgy vélte, hogy a feszületet hadijelvényként hordták:

„Azonban igen valószínű, hogy vallásos őseink kiknek harczi jelszava >>Jézus segíts<< vala már a törökök elleni küzdelmeik előtt is, a sz. keresztet ragyogtatták a zászlók mellett, s lelkesedést akartak önteni a netán csüggedő vitézek lelkébe annak képével – ki lelki szabadságunkért ontá vérét, s felejteti akarák a halál rémeit annak példájával – ki hogy üdvözítsen önkéntes halálnak veté magát alá. [...] A kereszt be volt illesztve egy gömbbe melyen kardvágás és golyóbisok világos nyomai látszanak. Végre a gömb alatti készülék nyilvánossá teszi, hogy nyele volt – mi a nyeregkapához megerősítve lehetett.”¹¹

* Magyar Nemzeti Múzeum

► 1-2. kép. A csajági kereszt elő és hátlapja. Rajzolta Bucher Ferenc. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. V. 1110. 55-56.

A bencés tudós érvelése mindenképpen elgondolkodtató, ugyanakkor elképzelését nem könnyű feladat megfeleltetni a forrásokban szereplő adatoknak. Bizonyos, hogy a csapategységek mozgásához mindig is szükség volt zászlók és hadijelvények használatára, ezek ráadásul a katonák együvé tartozását is demonstrálták.¹² A zászlókkal foglalkozó szakirodalom arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelvények használata a római-bizánci hagyományokra vezethető vissza, a szimbólumokat a zászlórúd hegyén helyezték el.¹³ A 11. század folyamán a jelvény háttérbe szorult, a hangsúly a zászlóra toldott át, majd pedig a jelvény a lobogóra került.¹⁴ A római és bizánci császárok hatalmi jelvénye a *labarum* volt, vagyis hosszú nyelven függő hadizászló, a nyél végén a római sassal. Nagy Konstantin a sas helyébe, a zászló fölé a keresztet és Krisztus monogramját (X és P) tűzte. Így keletkezett a *vexillum crucis*, azaz a kereszt zászló. Ezt vitte magával Konstantin császár, ami-

kor győztesként bevonult Rómába.¹⁵ A kereszt szimbóluma fontos volt, nem véletlen, hogy ez lett I. (Szent) István király jelvénye is.¹⁶ Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy a Csajágon talált keresztet zászlórúdra tűzték, de erre semmiféle konkrét bizonyítékunk nincs.

Sokkal kézenfekvőbb, ha a tárgyban egy körmeneti vagy oltárkeresztet látunk, amelyeket rudakra tűzve körmeneteken használtak, vagy keresztaltapokhoz erősítve az oltárokon helyeztek el. A tárgyak Árpád-kori emlékeink jellegzetes és kiemelkedő csoportját alkotják, jelenlétük különböző temetőkhöz, falusi templomokhoz és monostorokhoz egyaránt köthető.¹⁷ Csajág területén a település közepén álló református templomot érdemes megemlíteni, a környékéről előkerült leletek – Árpád-kori gyűrű és egy palmettás díszű, vörös homokkőből faragott, a 12. századra tehető kő – az épület középkori eredetére utalnak.¹⁸ Ugyanakkor a rendelkezésre álló információk

egyértelműen a Csajág határában található erdőt jelölték meg lelőhelyként, a tárgyakat pedig a tagosítás során elvégzett árokásás hozta a felszínre. Talán ezekhez a munkálatokhoz kapcsolható egy 1859–1860-ból származó kéziratos térkép, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának állományában található.¹⁹ A dokumentum jellegénél fogva a határookra, és a különböző parcellákra koncentrálnak, ez pedig nem visz minket közelebb a konkrét objektumhoz. Természetesen azt sem zárhatjuk ki, hogy lehetnek még olyan lappangó források, amelyek segítenek pontosítani a lelőhely lokalizációját. Ezek közé sorolhatunk még egy terepbejárást is, bár a beszámolóban megörökített halom igen tág értelmezési lehetőségeket nyújt.

Bárhogyan is került a földbe a kereszt, fennmaradása egyértelműen Rómer Flóris érdeme. Minden bizonnyal az egyik útja során felkereste a kegyhelyet, és feltűnt neki a fészület egyedisége, bár az első közleményben „régiminták után készült kontár mű”-ként jellemezte, amely „művészi tekintetben igen kezdetleges.” Meggyőződhet a kanonokot, aki egyébként sokat tett a csatár-hegyi kegyhely népszerűsítéséért,²⁰ hogy ajándékozza a tárgyat a Nemzeti Múzeumnak. Kérése pedig szerencsére meghallgatásra talált.

Jegyzetek

- Magyar Nemzeti Múzeum, Érem- és Régiségtár leltárkönyve, 1864/114.
- A kereszt adatai: öntött, vert, vésett, aranyozott bronz; magassága: 36,3 cm, szélessége: 19,2 cm. Lovag Zsuzsa, „A középkori bronzművészet emlékei a Dunántúlon,” in *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*, szerk. Mikó Árpád (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 1994), 204. (Nr. II. 21.); Lovag Zsuzsa, *Mittelalterliche Bronzgegenstände des Ungarischen Nationalmuseum* (Budapest: Ungarisches Nationalmuseum, 1999), 38–39. (Nr. 57.); Etele Kiss, „Procesni kříž” [Körmeneti kereszt], in *Otevří zahrady rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300.*, szerk. Dušan Foltýn, Jan Klípa, Pavlína Mašková és Petr Sommer (Praha: Národní galerie v Praze, 2014), 305. [VI. 24.].
- Debreczeni-Droppán Béla, „Rómer Flóris a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának élén,” in *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*, szerk. Kerny Terézia és Mikó Árpád (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015), 49.
- A fegyverek sorsáról sajnos semmit nem lehet tudni. Rómer Flóris, „Magyar régészeti krónika,” *Archaeologiai Közlemények* 4 (1864): 164.; Éri István, Kelemen Márta, Németh Péter és Torma István, *Veszprém megye régészeti topográfiája 2. A veszprémi járás* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 77.

- Pribék István (1814–1898) 1854-től volt veszprémi kanonok. Életéről lásd Pfeiffer János, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai* (München: Görres Gesellschaft, 1987), 177–178.
- Kocztur Éva, *Somogy megye régészeti leletkatasztere* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1964), 118–119.
- Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Kézirattár Fol. Hung. V. 1110. 53–56.
- Valószínűleg ez alapján szerepel biztos lelőhelyű veszprémi tárgyként a két világháború közötti legjelentősebb, az Árpád-kor művészeti emlékeit bemutató összefoglaló munkában. Gerevich Tibor, *Magyarország román kori emlékei* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938), 200.; Éri, Kelemen, Németh és Torma, *Veszprém megye régészeti topográfiája 2.*, 77.
- Bontó Józsefné, *A veszprémi Csatár-hegyi búcsú története* (Veszprém: OOK-PRESS Nyomdaipari és Szolgáltató Kft., 1995), 21.; Dénesi Tamás, „Remeték a veszprémi egyházmegye területén a XVIII. században,” in *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Konferencia Pápán, 1999. június 22–24.*, 2. kötet., szerk. S. Laczkovits Emőke és Mészáros Veronika (Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2001), 98.
- Nem tett erre utalást az alábbi művek egyikében sem: Rómer Flóris, *A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat* (Győr: Sauerwein Géza, 1860); Sódor Alajos, *Rómer Flóris úti jegyzetkönyvei. Kézirat* (Budapest: Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti Intézete, 1980), online kiadás, letöltve: 2018. 09. 06., http://romer2015.hu/?page_id=385; Csatári kápolna: Műemlékem.hu, letöltve: 2018. 09. 28., <http://www.muemlekem.hu/muemlek/show/10615>.
- OSZK Kézirattár Fol. Hung. V. 1110. 53.
- Veszprémi László, „A középkori zászlóhasználat kezdetei Magyarországon, Kézai Simon olvasatában,” in uő., *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztetek, hadmérnökök a középkori Magyarországon* (Budapest: Argumentum, 2008), 147.
- Kumorovitz L. Bernát, „A magyar zászló és a nemzeti színeink múltja. (1. közlemény),” *Hadtörténelmi Közlemények* 1, no. 3–4. (1954): 19.
- Kumorovitz, „A magyar zászló,” 21.; Bertényi Iván, „A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII–XIV. században,” *Hadtörténelmi Közlemények* 34, no. 3. (1987): 396.
- Kumorovitz, „A magyar zászló,” 21.
- Uo., 26.
- Szatmári Imre, „Árpád-kori keresztetek és korpuszok a hódmezővásárhelyi múzeum gyűjteményében,” in *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*, szerk. Anders Alexandra, Balogh Csilla és Türk Attila (Budapest: Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MÓT, 2014), 645. (A korábbi szakirodalom összefoglalásával.)
- Koppány Tibor, „Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében,” *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6 (1967): 125.; Éri, Kelemen, Németh és Torma, *Veszprém megye régészeti topográfiája 2.*, 75.; Simon Gyula, *Csajág története* (Veszprém: Csajág Község Önkormányzat, 2012), 27–28.
- „Csajág helység határának tagosítási térképe [Veszprém Megyei Levéltár XV 11 a T 381],” letöltve: 2018. 09. 19., <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/6120/?list=eyJxdWVyeSI6ICJjc2FqXHUwMGUxZyJ9>.
- Pribék István sokszor tartózkodott a csatár-hegyi kegyhely közelében, telket vásárolt, később pedig nyaralóját is oda építette. Ő folyamodott a Szentszékhez, hogy a kápolnát látogatók búcsúban részesüljenek, az erről szóló okmányt XIII. Leó pápa adta ki 1888. augusztus 11-én. Bontó, *A veszprémi Csatár-hegyi*, 15, 24.